

Ohrožená architektura města Mosulu

Akademie věd
České republiky

Orientální
ústav
Akademie věd
České republiky

věda 80

kolem
nás
výzvy
a otázky

Posláním **Orientálního ústavu AV ČR, v. v. i.**, (www.orient.cas.cz) je systematické zkoumání dějin, kultur, náboženských systémů a jazyků zemí Asie a severní Afriky. Naši pracovníci díky své znalosti orientálních jazyků využívají pramenné materiály, disponují detailními znalostmi místních reálií a náležitě zohledňují patřičný historický a kulturní kontext. Veřejně přístupná knihovna, která je součástí OÚ, má ve svých fondech přes 270 tisíc svazků a patří mezi největší v rámci AV ČR. Ústav vydává dva časopisy: jeden v češtině (*Nový Orient*) a jeden cizojazyčný (*Archiv orientální*). Jedná se o jedinou recenzovanou periodiku specializovanou na tematiku Orientu, která jsou vydávána v ČR.

Projekt *Ohrožená architektura města Mosul* – podporovaný Orientálním ústavem AV ČR a výzkumným programem Strategie AV21 Akademie věd ČR – vznikl v reakci na vážné ohrožení mosulské architektury ze strany teroristické organizace Islámský stát (IS, ISIS, Dá'iš), která se zmocnila města v červnu 2014. Od té doby Islámský stát úmyslně zničil nebo závažně poškodil téměř padesát cenných historických památek. Fatální následky měla ve vztahu k mosulské architektuře bohužel i osvobozující operace vedená iráckou armádou za podpory koaličních sil v první polovině roku 2017.

Projekt má pět cílů:

1. monitoring ničení v Mosul prostřednictvím satelitních snímků;
2. architektonická a historická analýza zničených památek na základě dochované obrazové (fotografie, dokumentární filmy) a plánové dokumentace a historických i soudobých popisů architektury publikovaných iráckými badateli;
3. vytváření virtuálních 3D modelů zničených památek, ke kterým se dochovala dostatečně kvalitní dokumentace;
4. mapování veškerých zničených i dosud stojících historických památek ve městě;
5. analýza ideologického pozadí úmyslné destrukce ze strany Islámského státu (náboženské edikty, historické precedenty).

Web: www.monumentsofmosul.com

Youtube: [Monuments of Mosul in Danger](#)

Facebook: [Monuments of Mosul in Danger](#)

Destrukce Mosulu a její dokumentace

Ideologicky motivované útoky na památky v Mosulu nezačaly teprve v červnu 2014, kdy město přepadla a ovládla sunnitská radikální skupina, která se později prohlásila Islámským státem (IS, ISIS, ISIL, Dá'iš). Členové a příznivci starších povstaleckých organizací, jako byly al-Qá'ida v Iráku nebo Armáda mužů řádu an-Naqšbandíja, stály už o desetiletí dříve za cílenými bombovými útoky, které poškodily některé křesťanské památky ve městě, např. kostel Panny Marie (zvaný at-Tahra al-fawqáníja) patřící Syrské ortodoxní církvi.

Násilí na kulturním dědictví ze strany Islámského státu v letech 2014–2017 mělo ovšem nesrovnatelně vážnější důsledky. Islámský stát měl dost času i prostředků k uskutečnění svých ikonoklastických cílů a kromě ojedinělých případů neozbrojeného odporu mosulských obyvatel nebylo síly, která by jim v destrukci zabránila. Likvidace historických staveb byla provedena plánovaně a systematicky. Ideologicky bylo jejich odstraňování zdůvodňováno vybranými extrémními náboženskými názory především ze salafitského prostředí, masivně šířenými saúdskoarabskými náboženskými kruhy. Tyto názory zapovídají vztyčování jakýchkoli staveb nad hroby, aby se nestaly předmětem uctívání. Současně byla likvidace historických staveb a archeologických památek rozsáhle medializována a využita jak k zastařování mosulského obyvatelstva i světové veřejnosti, tak k vymazání historické paměti města.

Dne 20. června 2014 buldozery v Mosulu srovnaly se zemí první památku – hrob vynikajícího mosulského historika Ibn al-Athíra, působícího na přelomu 12. a 13. století. Největší vlna destrukce byla rozpoutána ve třetím červencovém týdnu 2014, kdy média celého světa informovala o odstřelení jedenácti nejceněnějších městských dominant, včetně poutního areálu Proroka Jonáše (Júnus) v Ninive, které uctívali stejnou měrou muslimové jako křesťané. Další etapy mosulského ničení už probíhaly za menší nebo nulové pozornosti médií.

Podle aktuální, ověřené databáze odstranil Islámský stát v Mosulu celkem 47 architektonických památek. Až na jednu výjimku jde o stavby náboženského určení, v naprosté většině (42) islámské (mešity, mauzolea, hrobky a hroby, ojediněle i *madrasu* – školu). Ačkoli šlo v kontextu soudobého Mosulu o stavby sunnitské, mnohé z nich, jako např. hrobky členů Prorokovy rodiny, byly založeny jako ší'itské. Jen čtyři zlikvidované památky byly křesťanské. Všechny zbýlé kostely a kláštery však byly podle dostupných zpráv vyloupeny nebo vypáleny.

Důsledky ničení jsou katastrofální. Islámský stát Mosul připravil o nejceněnější památky, které utvářely jeho panorama a specifický vzhled. Byla zlikvidována prakticky celá skupina jedinečných staveb z 12. a 13. století, kterou německý archeolog Ernst Herzfeld (1879–1948) definoval jako tzv. mosulskou architektonickou školu. Zničeny nebo rozkradeny byly cenné knihovny, muzejní depozitáře a kostelní poklady. Destrukce se nevyhnula ani archeologickým lokalitám, zejména pozůstatkům starověkého Ninive. Rozbity byly asyrské i islámské artefakty uložené v Mosulském muzeu.

Další fatální vlna destrukce starého města bohužel provázela osvobozování města iráckou armádou za podpory spojeneckých sil na jaře a v létě 2017. Labyrint

Likvidace hrobky Ibn al-Athira

(Zdroj: propagandistická brožura Islámského státu *Taqrír 'an hadm al-adriha wa al-awthán fi wilájat Nínawá*)

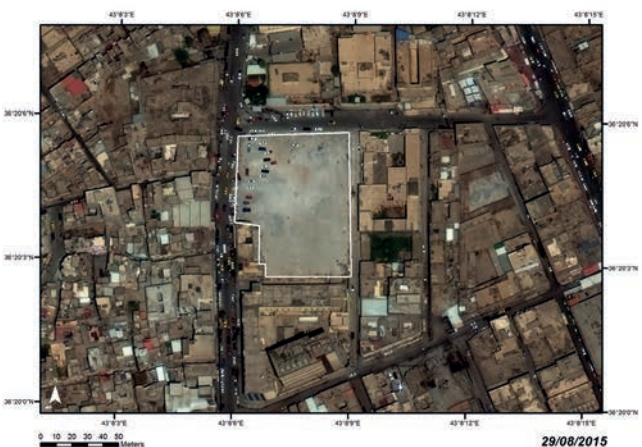
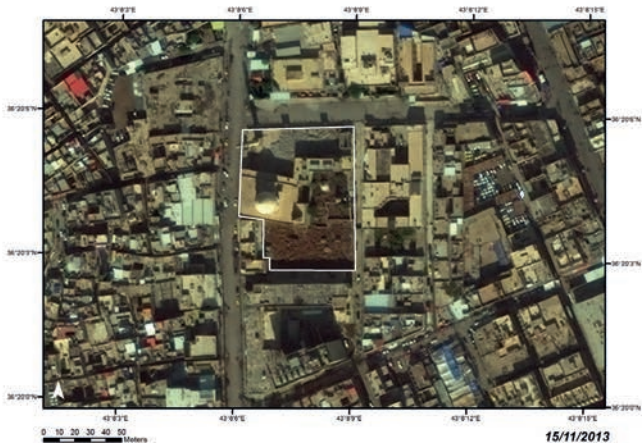
Odpálení hrobky imáma Jahji ibn al-Qásim (záběr z propagandistického videa Islámského státu)

úzkých uliček starého města osazený na smrt připravenými bojovníky Islámského státu, ukrývajícími se v rozvětvených systémech podzemních tunelů a chránícími se „živými štíty“ civilních rukojmí pochopitelně nebyl snadným cílem. Přes nejrůznější výzvy iráckých a světových kulturních institucí a jednotlivců, kteří upozorňovali na riziko velkých obětí na životech civilistů a nedozírných materiálních škod, armáda uplatnila – tak jako dříve v případě Tikrítu nebo Sindžáru – silovou taktiku dobývání města za podpory těžkého pozemního a leteckého ostřelování. Ačkoli analýza satelitních snímků ukazuje, že se koalice při bombardování evidentně a vcelku úspěšně snažila vyhnout známým památkám a islámským i křesťanským náboženským stavbám, přesto je celková bilance osvobozovací operace deprimující: 16 islámských náboženských staveb, 5 kostelů a 13 cenných historických domů bylo bombardováním zcela zničeno nebo utrpělo nenávratné ztráty. Tento počet ale nezohledňuje obrovské škody na památkách a tradiční domové architektuře způsobené pozemními boji, požáry a rabováním, které nejsou zřetelné na satelitních snímcích, ale které dokládají pozemní agenturní snímky publikované v médiích.

Během bojů byl především zničen nádherný pozdně osmanský palácový dům at-Tútunčí, který byl v letech 2005–2010 s nemalým úsilím a za německé finanční podpory zrekonstruován a přeměněn na etnografické muzeum. Byla těžce poškozena skupina cenných mešit ze 14.–18. století v jižní části města, zejména utrpěly

Čtvrť al-Majdán v historickém jádru Mosulu po osvobození 9. července 2017 (Zdroj: archiv autora)

Mešita proroka Šeta
na satelitních snímcích
pořízených před ovládnutím
města Islámským státem
(nahore), po odpálení mešity
(uprostřed) a odklizení
trosek (dole). Plocha mešity
byla vybetonována a stala
se parkovištěm
(WorldView-2 a WorldView-3
© 2015 DigitalGlobe, Inc.,
distributed by European
Space Imaging GmbH/
ARCDATA PRAHA, s. r. o.)

jejich dekorativní cihlové minarety. Nejhorší následky zanechaly poslední dva týdny bojů mezi 6. a 18. červencem, kdy se irácká armáda snažila nevybíravými prostředky zlikvidovat poslední střediska odporu ve čtvrtích na břehu Tigridu. Při těchto bojích byly tři historické čtvrti prakticky srovnány se zemí a závažných škod doznala také aktuálně nejstarší známá stavba na území města, mešita Šajch aš-Šatt, postavená v roce 1163.

Islámský stát byl poražen, zápas o budoucnost mosulského architektonického dědictví však teprve začíná. Mosul nenávratně ztratil své výjimečné postavení historického města plného autentické orientální architektury, ale řada cenných památek, včetně těch dosud nerozpoznaných, v centru stále stojí v různém stavu dochování. Z křižovatky, na níž zdecimované město stojí, vedou dvě cesty: na jednu stranu k rozpoznání, respektování a citlivé obnově historických hodnot starého města, určeného především k bydlení a provozování řemesla a obchodu na tradičních bazarech, nebo naopak k odstranění co největšího množství zbývajících poškozených a zanedbaných památek pod záminkou odstraňování troskek a k revitalizaci centra výškovými budovami a komerčními centry v globalizovaném dubajském stylu. Obě koncepce mají v současném Mosulu své zastánce a řada indicií bohužel ukazuje, že druhý tábor má silnější vliv. S postupným návratem obyvatel do centra od listopadu 2017 výrazně přibývá případů záměrného bourání registrovaných památek, které zázrakem přežily kulturní genocidu Islámského státu i následnou osvobozovací válku.

Český tým odborníků začal shromažďovat a vyhodnocovat informace o destrukci historického Mosulu v létě 2014. Postupně tato činnost přerostla do koncepčního, interdisciplinárního projektu *Ohrožená architektura města Mosulu*, který je řešen v Orientálním ústavu AV ČR. Jeho cílem není jen zdokumentovat míru poničení severoirácké metropole, ale také přispět k vědeckému poznání dosud opomíjené mosulské architektury. V rámci projektu jsou shromážděná data využívána k vytváření 3D virtuálních modelů zničených památek, k nimž se dochovala dostatečně kvalitní dokumentace. Všechny výsledky projektu budou zpřístupněny za účelem poválečné obnovy města.

Mosul: centrum severní Mezopotámie a jeho evropské objevování

Mosul – do roku 2014 téměř dvoumilionová metropole severního Iráku – založili roku 641 muslimští dobyvatelé na západním břehu Tigridu, nedaleko starší pevnosti a křesťanského kláštera. Původně posádkové město se záhy stalo regionálním centrem na důležité cestě spojující města Bagdád a Sámarrá' (centra Abbásovského chalífátu) se severními provinciemi a východním Středomořím.

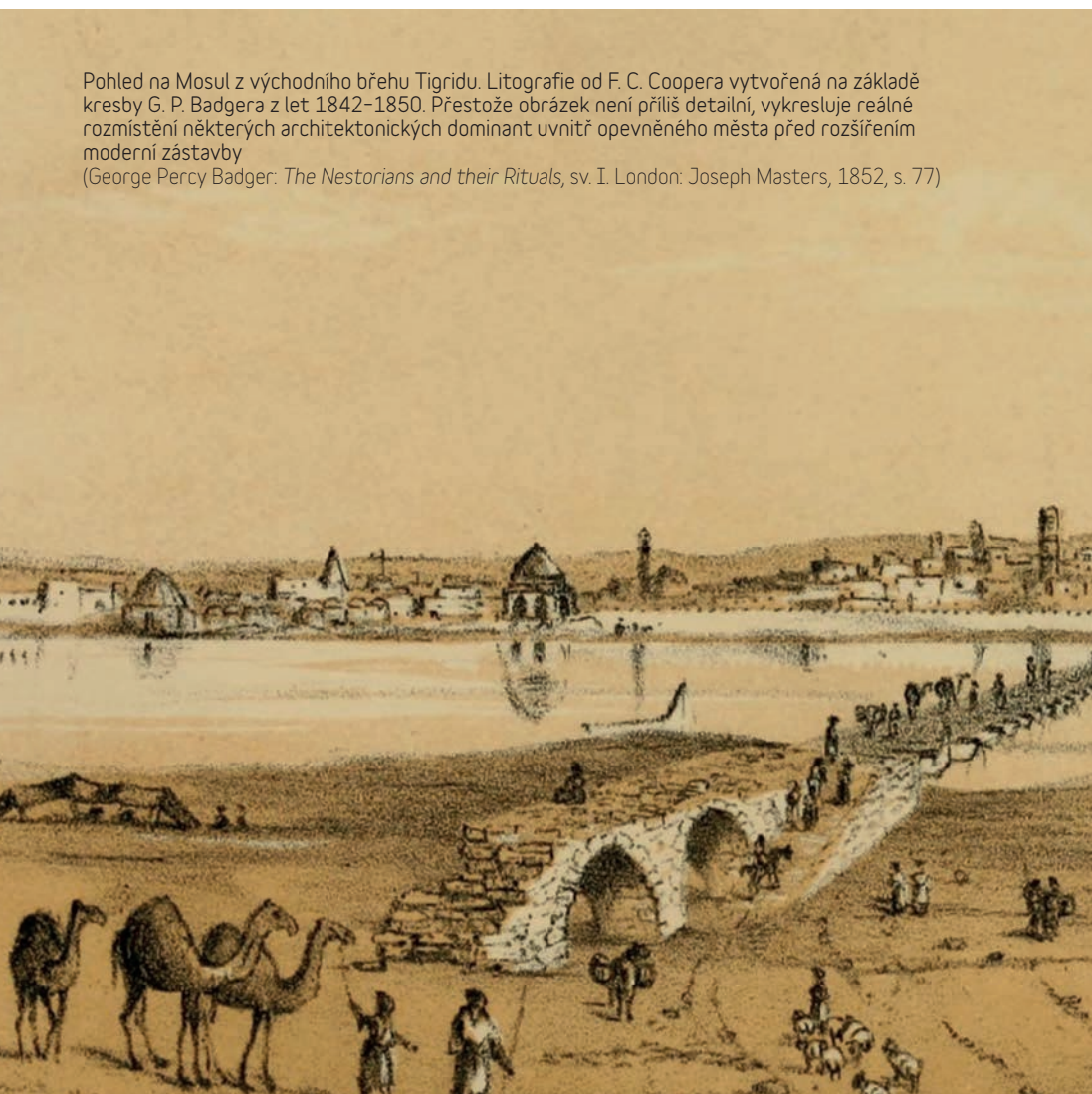
Po období přímé vlády místodržitelů umajjovských a abbásovských chalífů se, počínaje 9. stoletím, Mosul dostal pod kontrolu regionálních dynastií kočovného původu (Hamdánovci a Uqajlovci). Vrcholnou éru rozvoje zažil v období tzv. atabegů – původně poručníků nezletilých potomků seldžuckých sultánů, kteří si ve významnějších centrech chalífátu zakládali vlastní dynastie. Atabegové v Mosulu vládli zhruba 130 let. Jejich moc ukončila mongolská okupace města v roce 1261.

Město si dokázalo i později udržet značnou míru nezávislosti, zejména v osmanském období, kdy jej po více než jedno století ovládala místodržitelská rodina al-Džalílí. Až do konce 20. století byla pro Mosul typická neobyčejně pestrá etnická a náboženská směs obyvatel zahrnující muslimy sunnitského i ší'itského vyznání, křesťany, Židy, Asyřany, Kurdy, Turkmeny, Šabaky, Jazídy, Armény či Mandejce.

Mosul byl jako archeologický areál vždy zastíněn svým slavnějším předchůdcem, asyrským královským městem Ninive, které leží na opačném, východním břehu Tigridu. K Ninive se upínala pozornost všech archeologů, kteří od poloviny 19. století v oblasti působili, zatímco Mosul byl spíše vnímán jen jako dočasně bydliště, místo srazu expedic a jejich logistické zázemí. Někteří z mnoha desítek

Pohled na Mosul z východního břehu Tigridu. Litografie od F. C. Coopera vytvořená na základě kresby G. P. Badgera z let 1842–1850. Přestože obrázek není příliš detailní, vykresluje reálné rozmístění některých architektonických dominant uvnitř opevněného města před rozšířením moderní zástavby

(George Percy Badger: *The Nestorians and their Rituals*, sv. I. London: Joseph Masters, 1852, s. 77)

cestovatelů, kteří Mosul navštívili v 16.–19. století, podali poměrně podrobný popis města (např. Carsten Niebuhr, James S. Buckingham nebo E. A. Wallis Budge). Teprve německý archeolog Ernst Herzfeld byl první, kdo si skutečně uvědomil význam středověké architektury mosulského historického jádra. Při své cestě do Mezopotámie strávil v Mosulu v neobvykle tuhé zimě na přelomu let 1907 a 1908 šestnáct dní a věnoval intenzivní, systematickou pozornost dokumentaci tamních islámských a křesťanských památek. Stostránková kapitola v jeho cestovní zprávě (publikované roku 1920 v Berlíně) dodnes představuje základ bádání o mosulské architektuře, překonávající všechny mladší pokusy šíří záběru, kvalitou pořízené dokumentace a originalitou interpretací.

Pohled na centrum Mosulu z jihovýchodu. V popředí poškozený dům Thanún Hadíd, v pozadí vlevo kónická žebrovaná helmice Velké mešity (zvané an-Núrí), uprostřed minaret al-Hadbá' (fotografie od neznámého autora, 1932)

Souvisle dochovaná část osmanské hradby na západní straně města (fotografie T. J. Bradleyho, 1928-1929, ©Edward Jones)

Po Herzfeldovi se věnovali studiu mosulské historické topografie a dějinám architektury především iráčtí badatelé (např. S. ad-Díwahdí, A. as-Súfí, A. Q. al-Džum'á), ojediněle i evropští specialisté (E. Wirth, R. Parapetti). Italští projektanti a architekti se také koncem sedmdesátých let 20. století podíleli na statickém zajištění a opravě minaretu al-Hadbá'. Od sedmdesátých let mosulský magistrát postupně připravil několik verzí územního plánu historického jádra města a několik obecných projektů záchrany těžce zanedbaného památkového fondu. Od roku 2003 se bezpečnostní situace ve městě vyostřila natolik, že všechny plány na kulturní a turistický rozvoj města musely být odsunuty na neurčito.

Mosulská architektura: vývoj a formy

Mosul založili muslimové na místě staršího opevnění, jehož stáří, polohu a podobu neznáme. O jeho vývoji a architektuře se až do 12. století zmiňují pouze sporadické písemné prameny; jakékoli archeologické nálezy a výzkumy zatím chybí. Původní tábor muslimského vojska (*misr*) se od konce 7. století překotně a za velkých nákladů proměňoval v městské centrum. Na vyvýšenině nedaleko břehu Tigridu, v těsné blízkosti staršího kostela, byla z hlíny a sušených cihel postavena hlavní mešita s vládním palácem. Město bylo opevněno, vydlážděno a opatřeno mostem a dvěma konstrukčně náročnými vodními kanály. V roce 725–726 nechal guvernér města vně hradeb postavit výstavnější palác al-Manqúša, zdobený týkovým dřevem, mozaikami a mramorem. Polohu paláců ani mešity nelze identifikovat, i když umístění nového paláce za hradbami naznačuje expanzi městské zástavby mimo menší původní areál. Město mělo v polovině 8. století odhadem padesát tisíc obyvatel; bylo tedy asi dvakrát lidnatější než soudobý Řím a desetkrát menší než Bagdád.

Prstenec městských hradeb, souvisle dochovaný až do 19. století, obklopoval v nepravidelném půlkruhu asi 300 ha velké město, přimykající se k vyvýšenému, zvlněnému břehu Tigridu. Hradby byly prolomeny osmi až čtrnácti branami. Dnes stojí pět izolovaných úseků a dvě branky na říční straně. Opevnění města směrem k řece posilovala citadela (městský hrad) na malém umělém ostrůvku nedaleko mostu. Hrana vyvýšené terasy sbíhala prudkým svahem k řece a zřejmě už od nejstarší existence města se využívala k zakládání pohledově významných budov, vytvářejících nezaměnitelné panorama Mosulu; od jihu k severu to byly monumentální mešity al-Chidr, al-Aghawát a Šajch aš-Šatt, atabegovský palác Qara Saráj, mauzoleum Jahji ibn al-Qásim a osmanská pevnost Baštábija. Na severní straně město v osmanské době nedosahovalo až k hradbám – buď byly ve středověku do jeho obvodu začleněny i rozsáhlé areály hřbitovů, nebo se plocha městské zástavby později výrazně zmenšila. Naopak na jižní straně osmanská městská zástavba expandovala mimo hradby. Plocha jižního předměstí se postupně stala administrativním a obchodním centrem s četnými vládními i samosprávnými budovami, karavanseráji, krytými bazary (*qajsaríje*), kasárnami, školami i kulturními institucemi (Mosulské muzeum).

Organicky vzniklou spleť krivolakých ulic a uliček během 20. století násilně protunuly přímé bulváry. Prvním z nich byla východozápadní Ninivská ulice (1914–1918) v prodloužení starého pontonového mostu přes Tigris. Na ni navázala kolmá třída Fáruq, další podobné ulice vznikly po druhé světové válce.

Vzácná ornamentální štuková výzdoba, která podle některých autorů pochází z atabegovského období, se dochovala v modlitebním výklenku (*mihrábu*) mešity proroka al-Chidra. Na rozdíl od jiných cenných artefaktů mosulského architektonického sochařství, které byly v minulosti přemístěny do muzeí, byl *mihráb* zničen spolu s mešitou 26. února 2015 (© Yasser Tabbaa)

Mešita an-Núrí s minaretem al-Hadbá' z jihovýchodu. Na fotografii je znázorněna původní podoba mešity před její demolicí v roce 1942. Nad modlitební částí byla umístěna žebrovaná kónická helmice (Library of Congress, Prints and Photographs Division, Washington, D. C.)

Mešita al-Bášá, jedna z nejnavštěvovanějších mešit v jižní, obchodní části města (fotografie T. J. Bradleyho, 1928-1929, ©Edward Jones)

Labyrint historického městského jádra představoval velmi autentické památkové prostředí, které bylo na rozdíl od jiných iráckých měst málo dotčené brutálními modernizačními zásahy. Památkové oddělení Mosulského muzea zde v osmdesátých letech minulého století evidovalo přibližně tisíc historicky významných staveb. Toto množství bylo od té doby citelně zredukováno. Z hlediska počtu zaujímaly a stále zaujímají první místo v souboru architektonických památek soukromé domy a paláce vesměs z pozdně osmanského období (18.–19. století). Jen mizivé procento domů ovšem bylo v minulých letech konzervováno, velká část je dnes opuštěná, v ruinách nebo nevhodně renovována. Nulová pozornost byla a je věnována silně prořídle skupině pozdně osmanských monumentálních budov a tradiční architektuře centrálního bazaru na jižním okraji historického města (*chány, qaj-sarije*). Klíčové postavení zaujímají v souboru architektonických památek Mosulu sakrální stavby, a to jak islámské (mešity, mauzolea, *madrasy*, hřbitovy), tak křesťanské (kláštery, kostely a hřbitovy). Nejstarší dochované památky této kategorie pocházejí z poloviny 12. století. Na území starého města dnes nevidujeme žádné památky jazidské ani židovské: synagoga, ústřední stavba židovské čtvrti v severozápadní části centra, zanikla po roce 1948 a její umístění je dnes známo jen přibližně.

Zničené dědictví: mosulské mešity a mauzolea 12.-13. století

Nejstarší a zároveň nejcennější mosulská architektura pochází ze 12.–13. století. Před válkou čítala na 25 lépe či hůře dochovaných staveb, které lze z hlediska časového i uměleckého rozdělit do dvou skupin.

První je spojena s mosulskou vládou Zangióvců (1127–1219), dynastie atabegů, která se zapsala do dějin Blízkého východu organizací účinného vojenského odporu proti křižákům. Písemné zprávy informují o vzniku řady konkrétních budov, z nichž se fyzicky dochovalo jen několik. Nejvýznamnější stavbou byla Velká (Núruddínova) mešita, postavená v letech 1170–1172, která později doznala mnoha přestaveb, v roce 1942 byla zbořena a nahrazena novostavbou. Její součástí byl proslulý 44 m vysoký minaret al-Hadbá' („hrbatý“), který získal své lidové jméno kvůli markantnímu ohnutí a vychýlení horní části. Mešita i minaret byly odpáleny příslušníky Islámského státu 21. června 2017 na samém konci bitvy o Mosul.

Do 12. století lze zařadit nedostatečně poznané mauzoleum, mešitu a *madrasu* šajcha Fathího (zbořena v noci na 26. června 2014) a prostorově unikátní mešitu al-Mudžáhídí (alias al-Chidr; zbořena 26. února 2015). Jedinou stavbou tohoto období, která se přes silné poničení v průběhu osvobozovací operace dodnes dochovala, je mešita Šajch aš-Šatt (zvaná též Madrasa al-Kamálíja), údajně z roku 1163. Stavba je jen částí nedochovaného celku: její prostý hranolovitý plášť má uvnitř osmiboký půdorys, který přechází do nízké šestiboké kupole. Dekorace je velmi střízlivá, geometrická (uvnitř se nacházejí soustavy nik v lomených obloucích, vně jednoduchý cihlový vlys s dekorací *hazárbáf*). Architektura mešity zajímavě

Hrobka Jahji ibn al-Qāsim, fotografie Ernsta Herzfelda

(Friedrich Sarre - Ernst Herzfeld: *Archäologische Reise im Euphrat- und Tigris-Gebiet*, Sv. III. Berlin: Dietrich Reimer / Ernst Vohsen, 1911, Tafel CI)

Jedno z nejstarších vyobrazení interiéru mosulského kostela pochází z let 1843-1850 a jeho autorem je litograf F. C. Cooper. Portrétovanou stavbou je tzv. chaldejská Tahra (at-Tahra Marjam al-'Adhrá'), původně kostel tzv. Horního kláštera, založeného v 7.-8. století (George Percy Badger: *The Nestorians and their Rituals*, Sv. II. London: Joseph Masters, 1852, s. 20)

propojuje soudobé vlivy syrské (prosté geometrické formy) s tradicemi perskými (dekorace cihlového zdiva).

Středověký architektonický vývoj města vyvrcholil za ambiciózní vlády Badruddína Lu'lu', původem arménského otroka a muslimského konvertity (vládl v letech 1219–1259). Badruddín z politických důvodů přijal ší'itský islám a v jeho duchu začal architekturu Mosulu programově přetvářet. Kromě jiných staveb (jako byla honosná přestavba jeho vlastního paláce, jehož zřícenina se dochovala dodnes) nechal v Mosulu postavit skupinu asi 14 mauzoleí zasvěcených potomkům Proroka Muhammada, resp. jeho dcery Fátimy a jejího manžela 'Alího ibn Abí Tálíb. Část těchto mauzoleí vznikla adaptací starších sunnitských staveb (zengióvské *madrasy*). Badruddínův architektonický program byl unikátní i z uměleckého hlediska: stavby se inspirovaly soudobou ší'itskou architekturou fátimovského Egypta, ale sdílely tolik tvarových a dekorativních prvků s křesťanskou architekturou severního Iráku, že se lze domnívat, že je realizovali místní křesťanští stavitelé. Pro architekturu této tzv. mosulské školy jsou typické bohatě zdobené cihlové fasády staveb: geometrický dekor je mnohem delikátnější než dříve, doplňují ho modře glazované tvarovky, nápisové vlysy, arabesky, ale i figurální reliéfy. Totéž se projevuje ve výzdobě interiérů, v nichž se výzdoba tesala do místního tmavě šedého skvrnitého mramoru. Kupole byly nahrazeny kónickými zděnými helmicemi s žebrovaným povrchem. Úchvatný dojem z interiéru posilovaly tzv. muqarnasové klenby.

Badruddínova architektura byla ve skutečnosti naprosto originální pro svou ojedinělou syntézu vzdálených ideových importů s regionálními uměleckými tradicemi, zejména s architekturou nestoriánských klášterů. Islámský stát bohužel programově zlikvidoval všechny stavby této skupiny, s výjimkou zříceniny Badruddínovy rezidence (tzv. Qara Saráj).

Zničené dědictví: mosulské mešity pozdně islámského období (14.–19. století)

Následující období vlády mongolských a turkických dynastií (Džalá'irovci, Timurovci, Qaraqojunlu a Aqqojunlu), stejně jako raně osmanskou dobu, nelze z uměleckého hlediska označit za období stagnace. Za vlády zmíněných dynastií Mosul obohatila celá řada mešit a *madras*, zejména v jižní polovině města. Rozvoje doznal rovněž kult proroků, jejichž hroby se měly v Mosulu nacházet. Ve druhé polovině 14. století tak vznikly kongregační mešity (*džámi'*) a mauzolea nad údajnými hroby proroků Jonáše (v Ninive) a Jiřího. Později nalezly své umístění i kultury proroků al-Chidra, Šéta (Adamova syna) a Daniela. V prvních dvou případech vznikla kultovní místa adaptací starších křesťanských staveb (klášterů) a je tedy pravděpodobné, že oficiální sunnitský islám se tím snažil legitimizovat a využít tradiční poutní svatyně, uctívané po staletí místními židy a křesťany. „Vlastnictví“ pěti hrobů proroků vedlo Mosul k používání čestného přívlastku „město proroků“. Islámskému státu bylo populární, synkretické uctívání proroků trnem v oku. Mešity nad jejich hroby byly zbořeny do jedné.

Syrský pravoslavný kostel Panny Marie (at-Tahra al-fawqáníja). Západní průčelí a průhled střední lodí k východu. Podoba i výzdoba kostela pocházely z velké přestavby financované guvernéry rodu al-Džalíli v letech 1744-1745. Kostel byl vyhozen do povětří a srovnán se zemí 2. února 2015 (fotografie Petra Justy, červen 2012)

Mosulské pozdně islámské mešity zatím nebyly v literatuře souhrnně zhodnoceny, lze je tedy charakterizovat jen rámcově. Většina staveb se prostorovým uspořádáním inspirovala zangiovskou mešitou al-Mudžáhidí (al-Chidr) a patrně i stavbami raně osmanskými. Mešity mají obdélný trojtraktový půdorys. Střední trakt zaujímá velká modlitební hala pod mohutnou kupolí. Oba postranní trakty jsou členěny do dvou čtvercových, menšími kupolemi zaklenutých polí, oddělených od centrální haly a mezi sebou mohutnými lomenými pasy svedenými na masivní pilíře. Vstupní fasáda mešit bývá kryta elegantním klenutým portikem. Charakteristickými prvky pozdních mosulských mešit jsou minarety se zděnými helmicemi zdobené cihlovým ornamentem *hazárbáf* a bohaté využití reliéfně tesaných mramorových prvků v interiéru, ať už šlo o výzdobu stěn, *mihráby*, *minbary*, hlavice sloupů nebo portály se stalaktitovou výzdobou nadpraží, které mají původ v křesťanské architektuře.

Zničené dědictví: křesťanské stavby a hřbitovy

Za spolehlivý počátek křesťanského osídlení západního břehu Tigridu se pokládá rok 570, kdy nestoriánský mnich Ísó'jab bar Qusré založil v areálu sásánovské pevnosti velký kostel s klášteřem. Úplný rozvoj křesťanství však nastal až s přílivem obyvatel do islámského posádkového města založeného v polovině 7. století. Vedle dominantních nestoriánů (asyrské východní církve) byli už roku 657 pozváni do města jakobiti (syrská pravoslavná církev). Nestoriánský patriarcha komentoval jejich příchod sžíravou poznámkou, že si „postavili kostel na latrínách před bránou našeho města“. Vztahy mezi jednotlivými křesťanskými denominacemi ve městě však byly povětšinou tolerantní. Na konci 8. století už prameny dosvědčují existenci řady kostelů, z nichž některé lze podle zasvěcení spolehlivě ztotožnit s dodnes existujícími areály. Křesťanské instituce ve městě tvořily jednotu s významnými kláštery rozestými po celé provincii Nínawá.

Escalace sektářského násilí v době irácké války (od 2003) nevynechala ani mosulské křesťany. Systematické útoky na kostely, vraždy církevních hodnostářů i masakry řadových věřících zdecimovaly irácké církve, jejichž členové většinou uprchli do iráckého Kurdistánu nebo do zahraničí. Islámský stát po obsazení Mosul křesťanům pod hrozbou zabití nařídil, aby město do týdne opustili. Na 45 křesťanských institucí patřících sedmi církvím i všechny soukromé nemovitosti křesťanů byly zkonfiskovány. Mosul tak poprvé za bezmála čtrnáct století svých dějin zažil tříleté období, kdy ve městě neexistovala křesťanská komunita.

Počátky mosulských křesťanských staveb nelze bez archeologického výzkumu blíže osvětlit. Umístění některých z nich hluboko pod současným terénem (kostel Már Ahúdemme 7 m pod povrchem, Már Gíwargís 6 m, Šim'ún as-Safá 5 m) dokládá jejich velmi staré založení, neboť příčinou tohoto výškového rozdílu je neregulovaný nárůst terénu města od raně islámského období. Ze středověké architektury a skulpturní výzdoby se dochovaly jen jednotlivosti, které unikly periodickému ničení a razantním přestavbám. Je to např. martyrión (krypta) kostela Már Yúhanán (období atabegů), část vnitřní výzdoby chaldejského kostela Panny Marie (at-Tahra Marjam al-'Adhrá') nebo martyrión a baptisterium kostela Šim'ún

Letecký snímek Mosulu,
Luftwaffe, 1942
(NARA Washington, D. C.)

Satelitní snímek Mosulu
zachycený kamerou špiónážního
systému Hexagon, 1972
(NARA Washington, D. C.)

Jako základ interaktivní mapy
Mosulu byl vybrán satelitní
snímek s vysokým rozlišením
ze systému WorldView-2.
Snímek byl vektorizován
do podoby podrobné
topografické mapy, která se
stala základem pro 3D model
historického centra Mosulu
(archiv Orientálního ústavu AV ČR)

as-Safá. Část umělecky hodnotných prvků byla při dřívějších rekonstrukcích přenesena do muzeí v Bagdádu a Mosulu.

Zprávy o likvidaci křesťanských staveb Islámským státem v Mosulu jsou rozporné a vesměs neověřené. Prokazatelně byla zbořena jediná – syrský pravoslavný kostel Panny Marie (zvaný at-Tahra al-fawqáníja, jakobitská at-Tahra). Těžce poškozeno bylo průčelí klášterního kostela Már Kúrkís. Údajná likvidace kostela Már Ahúdemmeħ se možná týkala spíše jeho nadzemní části, používané jako mešita. Několik dalších křesťanských staveb bylo zásadně poničeno i během osvobozující operace. Rozsah devastace interiérů a mobiliáře kostelů, které se vyhnuly totální destrukci, bude možné posoudit, až to dovolí bezpečnostní situace ve městě.

V duchu doktríny prikazující srovnávání hrobů se zemí (*taswiġat al-qubúr*) zdevastoval Islámský stát také běžné hřbitovy na území města. Ničení postihlo hřbitovy islámské (např. kolem svatyně 'Ísy Dadah nebo mešity Sultána Uwajse), stejně jako křesťanské (kolem kláštera Már Kúrkís nebo v rajsčém dvoře kláštera Már Túmá, kam byli pohřbíváni mosulští jakobitští biskupové). Specifickou ztrátou je likvidace anglického válečného hřbitova, kde našli poslední odpočinek britští, indičtí, iráčtí a turečtí vojáci padlí v první i druhé světové válce.

Archeologický průzkum města prostřednictvím dat dálkového průzkumu Země

Projekt *Ohrožená architektura města Mosulu* je specifickým typem archeologického výzkumu, založeného na primárním využití dat dálkového průzkumu Země. Vzhledem k bezpečnostní a politické situaci v Mosulu v posledních letech lze zkoumat architekturu města pouze prostřednictvím nepřímého terénního výzkumu. V našem případě hrají nezastupitelnou roli satelitní snímky moderních družicových systémů. V současnosti je na trhu celá řada komerčních družicových systémů, které disponují technikou umožňující snímkovat zemský povrch s velmi vysokým rozlišením. Děje se tak opakovanými přelety každého satelitního nosiče po předem definované dráze okolo zemského povrchu, obvykle ve výšce 500–800 km. Typ družicového snímku, resp. jeho spektrální vlastnosti určují parametry prostorového rozlišení jednotlivých záběrů. Snímky panchromatické (černobílé) disponují v současnosti nejvyšším možným rozlišením (až 0,3 m). Snímky multispektrální (barevné) mají zpravidla prostorové rozlišení několikanásobně nižší (kolem 1,2–1,8 m), ovšem díky přítomnosti barevného spektrálního pásma jsou lidským okem velmi dobře čitelné. Abychom získali optimální výstup, panchromatické a multispektrální snímky se pomocí matematických programů slučují v jeden snímek – barevný se zachováním prostorového rozlišení snímku černobílého. Touto metodou (pansharpening) získáme komplexní obraz zkoumaného území s velmi vysokým rozlišením a detailem i při výrazném přiblížení.

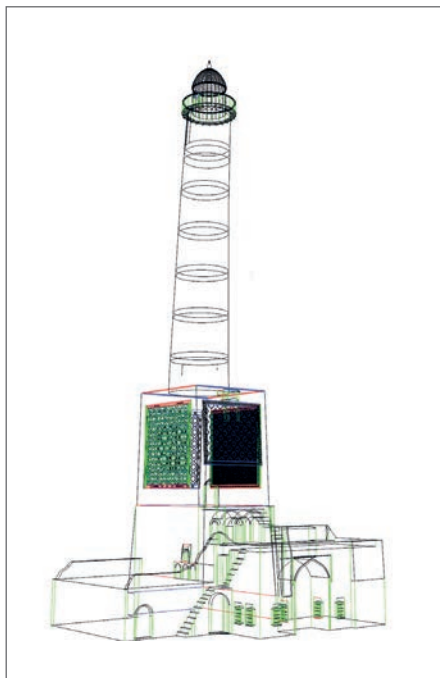
V projektu nejčastěji využíváme data družicového systému WorldView-2 s prostorovým rozlišením 0,46 m. Prostřednictvím analýzy snímku jsme schopni vyhledávat a mapovat jednotlivé architektonické objekty v městském prostředí. Díky možnosti pořízení a zakoupení snímku identického území z různých časových

horizontů můžeme zároveň velmi efektivně sledovat vývoj městské zástavby v čase a monitorovat jak úmyslné ničení památek ze strany Islámského státu, tak kolaterální škody vzniklé v průběhu osvobozující operace. Vysoké rozlišení snímků dovoluje nejen identifikovat zničené stavby, ale také poměrně detailně posoudit míru jejich poškození, případně možnosti jejich budoucí obnovy.

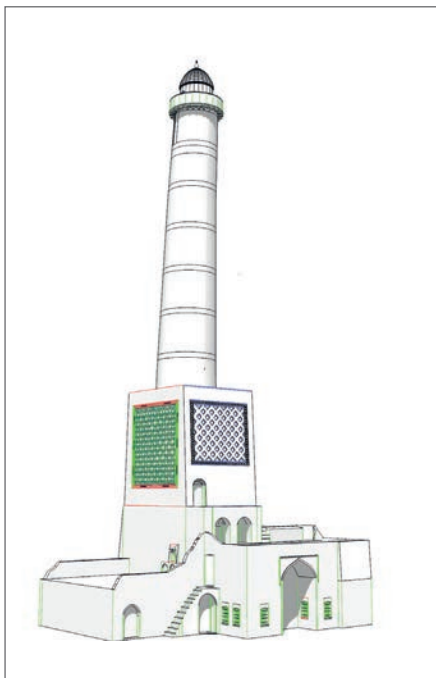
Moderní družicové snímky byly doplněny o snímky historické, které pocházejí z amerického špionážního systému Hexagon, jenž byl v provozu v sedmdesátých letech 20. století. Během jeho činnosti byla většina zemského povrchu kontinuálně snímkována v té době nejmodernějším systémem s rozlišením 0,6 m.

Družicová data slouží jako podklad pro tvorbu vizuálních výstupů v podobě 3D virtuálních modelů města i jednotlivých památek, pro vytváření rekonstrukčních plánů a pro plánování budoucí strategie ochrany archeologického a historického dědictví města Mosulu.

Jedním z hlavních výstupů projektu je mapový portál (dostupný na www.monumentsofmosul.com), na kterém je možné zhlédnout satelitní snímky jednotlivých zničených budov a zjistit jejich umístění v městské zástavbě. Součástí mapového portálu jsou i vrstvy veřejnosti skryté. Shromažďují se v nich informace o dosud

Drátěný model představuje kostru 3D objektu. Povrchy ještě nejsou definovány. Model sestává z bodů, linií a křivek vyznačujících jeho okraje (archiv Orientálního ústavu AV ČR)

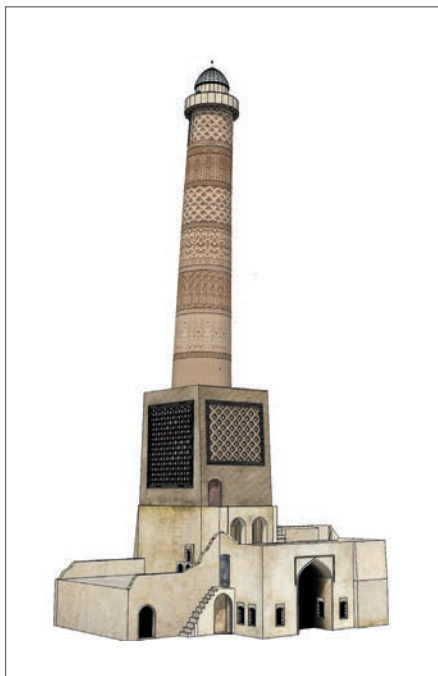
Povrchový, netexturovaný model objektu (archiv Orientálního ústavu AV ČR)

stojících stavbách velkého historického významu, které budou zpřístupněny pro vědecké účely.

Fotogrammetrické zpracování dat

Jedním z cílů projektu *Ohrožená architektura města Mosul* je shromážďovat podklady pro 3D rekonstrukci zničených historických staveb města. Klasický postup, kdy rekonstrukční projekt vzniká na základě plánové či kresebné dokumentace stavby, fotografií a stavebně-historického průzkumu, není možné použít. Dokumentace k jednotlivým zničeným památkám či k celým urbanistickým blokům historického centra Mosul je v současné době nedostupná a pro většinu památek pravděpodobně ani neexistuje.

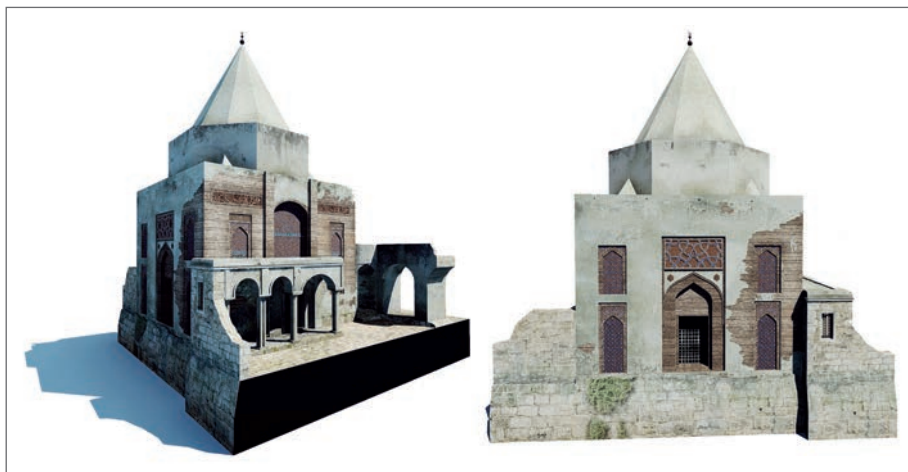
Pro lokalizaci staveb jsou využívány jak satelitní snímky, tak jejich kombinace s několika plány městské zástavby, které vznikaly od počátku 20. století. Tyto podklady nám umožňují definovat půdorysné plány jednotlivých staveb. Pro vytváření 3D rekonstrukčních plánů této architektury je využíván metodický postup z oblasti fotogrammetrie, založený na zpracování zdrojových dat v podobě dostupných fotografických kolekcí jednotlivých budov.

3D model po aplikaci originálních textur získaných ze zdrojových snímků (archiv Orientálního ústavu AV ČR)

Výsledný model minaretu al-Hadbá' po uplatnění postprodukčních filtrů pro dosažení co nejrealističtějšího vzhledu (archiv Orientálního ústavu AV ČR)

3D rekonstrukce hrobky Jahji ibn al-Qásim (archiv Orientálního ústavu AV ČR)

Metoda vícesnímkové fotogrammetrie spočívá v digitální transformaci dvou nebo více překrývajících se snímků daného objektu tak, že ve výsledném obrazu lze určit souřadnice a výšky libovolných bodů. Základním krokem při zpracování je výpočet tzv. mračna bodů (triangulační metodou), kdy každý bod v prostoru získá své XYZ souřadnice. Z tohoto mračna bodů se následně vypočítá polygonální síť, která reprezentuje základní geometrii a povrch dokumentovaného objektu. Nakonec se polygonální síť pokryje rastrovou texturou z fotografií, aby model co nejdříve připomínal reálnou stavbu.

Pomocí této metody jsme schopni vytvářet trojrozměrné a polohopisné umístěné modely v přesném měřítku, na jejichž základě je možné spolehlivě rekonstruovat rozměry jednotlivých budov.

Využití této metody je podmíněno několika faktory:

- pro daný objekt musí existovat dostatečný počet snímků;
- optimální překryv sousedících snímků je minimálně 60 %;
- objekt musí být zachycen z různých poloh a úhlů, aby se na různých fotografiích daly nalézt společné body;
- snímky musejí být kvalitní (světelnost a ostrost).

Mosulské památky jsou zdokumentovány ve velmi rozličné kvalitě a nedostatečný počet použitelných fotografií znemožňuje fotogrammetrii plně využít. V současnosti bylo možné rekonstruovat pouze sedm historických staveb, vesměs tak, že se musely hrubé modely staveb vzniklé na základě fotografií ručně přeměřovat a překreslovat, aby byl výsledný model metricky spolehlivý a bez slepých míst. Budoucnost projektu tak spočívá v pátrání po dalších fotografických a plánových podkladech, které by existující modely zdokonalily a z nichž by bylo možné podobné rekonstrukce vytvářet i pro další mosulské stavby.

Projektový tým

Miroslav Melčák je vědeckým pracovníkem Orientálního ústavu AV ČR, v. v. i. Studoval arabštinu a dějiny a kulturu islámských zemí na Univerzitě Karlově v Praze, kde v roce 2009 získal titul Ph.D. V současné době je jeho hlavním odborným zájmem výzkum středověkého urbanismu v severní Mezopotámii.

Karel Nováček je docentem středověké archeologie na katedře historie Palackého Univerzity v Olomouci. Ve svém výzkumu spojuje metodické postupy středověké archeologie se zájmem o historickou architekturu. V posledních letech se věnuje archeologii krajiny a stavebního prostředí severní Mezopotámie v islámském období.

Lenka Starková získala titul Ph.D. na Západočeské univerzitě v Plzni, kde v současné době pracuje jako odborná asistentka na katedře archeologie. Specializuje se na dálkový průzkum země, analýzu satelitních snímků, letecké laserové skenování a GIS. V posledních letech se zaměřuje na neinvazivní archeologický výzkum Blízkého východu.

Ondřej Beránek je ředitelem Orientálního ústavu AV ČR, v. v. i. Titul Ph.D. získal na katedře Blízkého východu a Afriky FF UK v Praze. Ve svém výzkumu se zaměřuje na moderní a soudobé dějiny Blízkého východu, politický islám a salafismus.

Autor virtuálních 3D rekonstrukcí: Petr Vavrečka (www.petrvavrecka.cz)

Desátého června 2014 obsadila severoiráckou metropoli Mosul radikální organizace Islámský stát. Proklamace nového chalífátu, vydaná o tři dny později, končí slovy: „A nyní byste měli hrdě kráčet a těšit se ze spravedlivé a mírumilovné islámské vlády (...), i shledáte, jak velmi velký rozdíl to bude oproti nespravedlivé vládě sekulární.“ Výsledkem tříleté „spravedlivé vlády“ Islámského státu je 50 000 zabitých mosulských obyvatel, půl milionu vyhnanců a zdevastované město, které před válkou patřilo památkově k těm nejhodnotnějším na Blízkém východě. Kulturní genocidě Mosulu padly za oběť nejcennější stavby, svědčící o pestré etnické a náboženské minulosti města. Zkáza mosulské architektury byla bohužel dokonána při vojenské operaci za osvobození města iráckou armádou. Skupina českých historiků a archeologů a jejich iráčtí spolupracovníci se rozhodli tyto kulturní ztráty systematicky mapovat. Jejich projekt je svého druhu pokusem o digitální vzkříšení nenávratně zničených hodnot města.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

Dalibor Dobiáš, Michal Fránek, Pavla Machalíková: **Rukopisy královédvorský a zelenohorský v českých zemích a Evropě**

Kristina Rexová, Věra Hanelová: **The Bibliography of Czech Lands (English edition)**

H. Ulbrechtová, S. Ulbrecht, K. S. Jobst, J. Ananka, M. Čechová, G. Howanitz,

H. Kirschbaum, A. Kratochvil, M. Olšovský, A. Vlček, I. Zabiaka:

Die Halbinsel Krim in Geschichte, Literatur und Medien

V EDICI MIMO JINÉ VYŠLO:

Kristina Rexová, Věra Hanelová: **Bibliografie dějin Českých zemí**

Kateřina Bišová: **Jak se dělí buňky**

M. Melčák, K. Nováček, L. Starková, O. Beránek: **Monuments of Mosul in Danger (English edition)**

Edice Věda kolem nás | Výzvy a otázky

Ohrožená architektura města Mosulu | Karel Nováček, Miroslav Melčák, Lenka Starková, Ondřej Beránek

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba Serifa. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2018. Ediční číslo 12389. Tisk **SERIFA**®, s. r. o., Jinonická 80, 158 00 Praha 5.

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academia.cz | www.eknihy.academia.cz